

програми збалансованого розвитку бальнеологічного комплексу регіону є побудова чіткої теоретико-методологічної основи дослідження, де одне з чільних місць займає класифікація бальнеологічних ресурсів, в тому числі за еколого-географічними параметрами. Вище запропоновано наше бачення схеми комплексної еколого-географічної класифікації бальнеологічних ресурсів.

Література:

1. *Баби́ков В. А.* Геоэкологические особенности использования бальнеологических ресурсов Западного Забайкалья : автореф. дис. ... канд. геогр. наук : 25.00.36 / В. А. Баби́ков. - Улан-Удэ, 2003. - 23 с.
2. *Баби́ков В.А.* Геоэкологические параметры и перспективы использования месторождений минеральных радоновых вод «Окно-Ключи» / *В.А. Баби́ков* // Экология Байкала и Прибайкалья: Тезисы докладов, представленных на Всероссийский научно-практический молодежный симпозиум (19-22 октября 1999 г., Иркутск). – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1999. - С. 143-144.
3. *Баби́ков В.А.* О лечебно-оздоровительных курортах и местностях долины реки Селенги / *В.А. Баби́ков* // Устойчивое развитие: проблемы охраняемых территорий и традиционное природопользование в Байкальском регионе. Материалы конференции. - Улан-Удэ-Чита: Изд-во БНЦ СО РАН, 1999. - С. 97-98.
4. *Гольдберг В.М.* Взаимосвязь загрязнения подземных вод и природной среды. / *В.М. Гольдберг* - Л.: Гидрометеиздат, 1987. - 246 с.
5. *Иванов В.В.* Классификация подземных минеральных вод. / *В.В. Иванов, Г.А.Невраев* – М.: Недра, 1964. – 167 с.
6. *Климочкин В. В.* Некоторые вопросы формирования, классификации и использования подземных вод в центральной части Бурятской АССР. / *В.В.Климочкин, М. А. Доронина* // Материалы по геологии и полезным ископаемым. Иркутск, 1960. Вып. №1. - С. 115-128.
7. Оптимізація природокористування в 5-ти Т.: Навч. посіб. Т.1. Природні ресурси: еколого-економічна оцінка. / Дорогунцов С.І., Муховіков А.М., Хвесик М.А. - К.: Кондор, 2004. - 291 с.
8. *Посохов Е.В.* Минеральные воды (лечебные, промышленные, энергетические) / *Е.В. Посохов, Н.И. Толстихин* - Л., Недра, 1977.- 239 с.
9. Теоретические основы рекреационной географии / Отв. ред. В.С. Преображенский. - М.: Наука, 1975. - 222 с.
10. *Фоменко Н.В.* Рекреационні ресурси та курортологія. / *Н.В. Фоменко* - К.: Центр навчальної літератури, 2007. - 312 с.
11. *Царик Л.П.* Еколого-географічний аналіз і оцінювання території: теорія та практика (на матеріалах Тернопільської області). / *Л.П. Царик* – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. – 256 с.

Резюме:

Бронетский Р. НОВЫЕ ПОДХОДЫ К ЭКОЛОГО-ГЕОГРАФИЧЕСКОЙ КЛАССИФИКАЦИИ БАЛЬНЕОЛОГИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ.

На основе критического анализа разных подходов к классификации рекреационных ресурсов в целом и бальнеологических в частности предложено комплексную классификацию бальнеологических ресурсов региона за эколого-географическими параметрами. К которым относятся изученность, доступность, освоенность и защищенность месторождений. Разработано подробную типизацию бальнеологических ресурсов по каждому из них.

Ключевые слова: Эколого-географическая классификация, бальнеологические ресурсы, бальнеологический потенциал.

Summary:

Bronetsky R. NEW APPROACHES TO ECO-GEOGRAPHICAL CLASSIFICATION OF BALNEAL RESOURCES.

Based on critical analysis of different approaches to the classification of recreational resources in general and the balneal in particular suggested that a comprehensive classification of balneal resources of the region for eco-geographic parameters which include the study of the availability, development and security deposits. Developed detailed balneal typing of resources for each of them.

Keywords: Eco-geographical classification, balneal resources, balneal potential.

Надійшла 25.03.2010р.

УДК 911.3:33

Вероніка БОВСУНІВСЬКА

КОНЦЕПЦІЯ ПРИРОДНО-ГОСПОДАРСЬКИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СИСТЕМ У ЛАНДШАФТОЗНАВСТВІ

Висвітлюється стан вивчення концепції природно-господарських територіальних систем (ПГТС), її теоретичні основи, які проведені шляхом аналізу наукових статей фізико-географічного спрямування з метою оцінки досягнутих результатів і визначення перспективних напрямків подальших досліджень.

Ключові слова: природно-господарські територіальні системи, ландшафтно-етногосподарські системи, культурний ландшафт, оптимізація природокористування.

Постановка проблеми. Концепція природно-господарських територіальних систем вперше була запропонована у 1987 році професором Одеського національного університету Г. І. Швєбсом.

Концепція дозволяє розглядати природні умови території у комплексі з господарством. Вона досліджує і вивчає природні умови території, їх вплив на розміщення і особливості господарського комплексу. Також розглядає господарську складову, але лише в тій мірі у якій вона впливає на природну складову системи.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Перша стаття з даної теми написана у 1987 році. У ній Г. І. Швебс дає визначення *природно-господарським територіальним системам* (ПГТС). «ПХТС – форма існування і розвитку географічної середовища (антропосфери) в її цілості конкретності, котра представлена специфічним складом, територіальною організацією і способом обміну речовинами» [8], також наводить один з можливих прикладів районування ПГТС, що базується на виявленні центрального господарського ядра з причленуванням відповідної йому території. Було запропоновано виділяти одиниці локального, районного і регіонального рівнів. Детально описуються перші два рівні та ознаки на основі яких вони виділені, проте мало приділено уваги регіональному.

Розвиток своїх ідей Г. І. Швебс продовжує і у наступних статтях. Цікавою є ідея агроландшафтних заповідників [9] як однієї з різновидностей ПГТС. Це одна з форм природокористування, основна ідея її полягає у виділенні території, де б чергувалися і тісно між собою взаємодіяли ділянки як господарського так і природно-заповідного фонду. Це дозволяє зберегти певні ландшафти як зразки, дослідити і виявити притаманні їм властивості і способи природокористування, зберегти видову різноманітність ландшафтів, покращити їх продуктивність і відтворення.

У статті «От эволюции ландшафта к коэволюции природно-хозяйственных систем» [10] автор відповідає на питання як відбулося утворення і подальший розвиток ландшафтів у геологічний час, які чинники сприяли виникненню такого нового їх стану як ПГТС. Опираючись на попередні статті та доповнюючи їх, він виділяє і описує 4 типи розвитку природного ландшафту в ПГТС. Основна ідея даної концепції, це така оптимальна і раціональна організація природи і господарства, за якої б вони функціонували і розвивалися не окремо один від одного, а у тісному взаємозв'язку і взаємодії, не шкодячи при цьому один одному. Г. І. Швебс наголошує, що в період ноосферної цивілізації ми повинні піклуватися про коеволуційний розвиток природи, суспільства і господарства, про виникнення якісно нової системи їх взаємодії з новими властивостями і якостями.

У 1990 році на VI з'їзді Географічного товариства УРСР Г. І. Швебс разом із співавторами зробив доповідь [7], де коротко виклав основні змістові частини концепції ПГТС, її обґрунтування, а також запропонував типологію ПГТС за формою простягання.

На цьому ж з'їзді була зроблена доповідь «Ландшафтно-етногосподарські системи», (Шишченко П. Г. і співавтори) [11], де розглянули *ландшафтно-етногосподарські системи* (ЛЕГС). Ці системи досліджують зв'язки у системі «природа-населення-господарство», де, на відміну від ПГТС, більш детально розглянута її складова – населення. Тут коротко подані основні теоретичні положення концепції, запропоноване районування системи і намічені шляхи її використання. Ця концепція розглядає більше чинників і факторів, що формують сучасне географічне середовище і тому виглядає більш ґрунтовною. Але оскільки такі інтегративні напрямки у дослідженнях тільки зароджуються, вони не мають чітких теоретико-методологічних основ і ґрунтовних розробок, тому спочатку необхідно обмежитися лише певною частиною, яка в подальшому буде доповнена. Ще Г. І. Швебс [8] наголошував, що в подальшому, після освоєння природно-господарського середовища, необхідно зайнятися вивченням природно-господарсько-соціального середовища.

Розвиток ідей Г. І. Швебса продовжує К. Кілінська. У статті «Дефініції прогнозування природно-господарських територіальних систем» [4] висвітлюються теоретико-методологічні основи прогнозування природно-господарських комплексів, уточнюється термінологічний апарат.

О. І. Цуркан у статті «Сумісність господарської підсистеми з природною в межах об'єкта природно-господарської територіальної системи» [6] вказує на основні труднощі, які можуть виникнути при оцінці сумісності природної і господарської складових, а також на те, що кожен клас ПГТС, в залежності від їх спеціалізації, вимагає природної основи різної якості і властивостей. На прикладі приморської території Григорівського лиману викладено теоретичні і методичні відомості дослідження сумісності природної і господарської підсистем. На даній території автор виділяє і досліджує такі класи природно-господарських територіальних структур, як: сільськогосподарські, селитебні, промислові та інші. Для кожного з класів приведені критерії, які визначають можливість господарського використання території.

Постановка завдання. Метою написання даної статті є аналіз і систематизація тих розробок і досліджень, які уже проведені в ландшафтознавстві з даної теми. Визначення і окреслення перспективних напрямків подальшої теоретико-методологічної розробки концепції ПГТС і практичного ландшафтознавчого дослідження території України з використанням концепції.

Виклад основного матеріалу. Природно-господарські територіальні системи є найбільш складними утвореннями географічної оболонки, що поєднують у собі природні і господарські компоненти. Це, зазвичай, відносно однорідні ділянки, де існує певний тип взаємозв'язку, взаємодії і взаємозалежності її складових частин, які визначають особливості використання природних умов і ресурсів.

Запропонована концепція дозволяє раціонально спланувати і розмістити господарський комплекс на певній території. Оскільки навколишнє середовище неоднорідне, то у ньому не можна знайти двох однакових територій із схожими природними умовами. До кожної з них необхідно мати конкретний підхід, визначити певний тип її господарського використання, який буде найкраще їй відповідати. Наприклад, у гірському районі господарство буде відрізнятися від господарства рівнинного; на території де є поклади вугілля буде розвиватися видобувна промисловість, а території з родючими ґрунтами сприятимуть розвитку рослинництва і т.п. Врахування цих двох факторів (природних умов і типу господарського використання), а також густоти розташування господарств, інтенсивності обміну речовин на певній території дозволяє виділити на ній природно-господарські системи.

За словами Г. І. Швєбса в число основних принципів виділення ПГТС потрібно брати морфологічні, генетичні, динамічні, управлінські принципи, які направлені на оптимізацію природокористування [8] з ціллю формування культурного ландшафту, що передбачає: 1.отримання великого виробничого прибутку і максимального економічного ефекту; 2.створення оптимального середовища для життя людини, де вона зможе зберегти фізичне, емоційне і духовне здоров'я. Ці дві якості культурного ландшафту між собою дуже важко поєднати, оскільки збільшення виробництва, збільшує навантаження на природу, що тягне за собою погіршення здоров'я людей. І навпаки, якщо на певній території намагаються створити умови для здорового життя суспільства, то виробництво на цій території зменшується.

Подальше використання концепції ПГТС у ландшафтознавстві може іти шляхом розбудови типології ПГТС. Автор запропонував типологію за однією ознакою – формою простягання (ареальні і лінійні ПГТС). Доцільною є розробка типології за *типом господарського використання території* (сільськогосподарські ПГТС, лісгосподарські, водогосподарські, промислові, селитебні, рекреаційно-туристичні, природоохоронні), а також за *характером керування* (ПГТС країни, області, району і окремого господарства).

Якщо в основі типології лежать риси схожості, то у районуванні навпаки – риси відмінності. Районування починається з аналізу системоутворення і виділення меж. За основу певного району, який може бути будь-якого рівня ієрархії (від локального до глобального) Швєбс Г. І. пропонує брати природну складову, а центральним ядром цієї території – технічну чи економічну (наприклад, певне підприємство). Тобто, навколо підприємства буде виділятися територія, з якою воно пов'язане природно-господарськими зв'язками. Саме таке поєднання елементів природи і господарства створює неповторність даної системи.

Природно-господарські територіальні системи складаються з двох блоків – природного і господарського, які доповнюють один одного і поєднанні взаємозв'язками. Утворені зв'язки та структура настільки відмінні від початкових природних чи економіко-господарських, що створюють поєднання з новими властивостями і якостями.

ПГТС – це *природні системи*, оскільки вони мають природну основу, функціонують і розвиваються за природними закономірностями, але це також і *господарські системи* на які впливають соціально-економічні закономірності і яким вона підкорюється. Звичайно головними у даній системі є природні фактори, оскільки саме вони лежать в основі будь-якої господарської діяльності. Але на сучасному етапі природокористування і природні фактори почали у великій мірі залежати від господарських. Наведемо приклад посівного поля – це природна система, на яку впливають усі природні компоненти, тут вони переплітаються і взаємодіють. Для поля властивий конкретний тип рельєфу, дані кліматичні умови, існують певні типи ґрунтів, рослинний і тваринний світи. Втручання людини змінює встановлені зв'язки і структуру: знищує природну рослинність, а замість неї культивує свою, в якій властивості і строки досягання змінені і підпорядковані людським

вимогам; змінюється тваринний світ. Заміна рослинності не призводить до зміни клімату, чи поверхні; але зміна певних компонентів природної системи і включення до неї господарських, впливає на утворення іншого типу речовини, його переміщення і утворення нових природно-господарських зв'язків.

Необхідно пам'ятати, що кожен вид господарювання висуває різні вимоги до навколишнього середовища, його території, природних умов і ресурсів. Як зазначалося раніше, концепція ПГТС визначає оптимальний шлях до раціонального і обґрунтованого природокористування. Наприклад, у такому виді природокористування як сільськогосподарські ПГТС важливою є саме природна складова, яка визначає тип сільськогосподарського користування, розміщення господарств і природоохоронні заходи на певній території.

Для агропромислового комплексу основним засобом виробництва є земля, яка в процесі експлуатації за певних умов може навіть покращити свою якість. Використання цього ресурсу дає можливість інтенсифікувати розвиток виробництва не збільшуючи площ. Земельні ресурси не однорідні, вони відрізняються площею, порізанистю і кутом нахилу території, певним типом ґрунтів. Разом з тим велике значення відіграють кліматичні і гідрологічні умови, а також наявний трудовий потенціал.

Серед природних факторів, які впливають на вибір природокористування є рельєф (тип, крутизна території, порізанисть і еродованість, експозиція схилів, площа придатних для господарства земельних угідь), ґрунти (тип, механічний склад, вміст гумусу і його потужність, наявність поживних речовин, кислотність, вміст солей, промивний режим, вологість, глибина промерзання ґрунту та ін.), кліматичні умови (кількість сонячної радіації, тривалість сонячного дня, середньорічні і середньомісячні температури, сума активних температур, тривалість безморозного періоду, вологість, несприятливі метеорологічні явища та ін.), гідрологічні умови (наявність річкової системи, глибина залягання підземних вод, їх мінеральний склад, підтоплення території). Вони впливають на економіко-господарські фактори (спеціалізацію, кооперацію та ін.). Враховуючи природні і економічні особливості, визначають тип природокористування, рослинну культуру, вид сільськогосподарської техніки і внесених добрив, природоохоронні засоби.

Створення і розвиток даної концепції – основа до усунення протиріч між природою і суспільно-господарською діяльністю, встановлення раціонального природокористування, збільшення ефективності виробництва, створення культурних ландшафтів. Цього досягти важко через велику кількість типів ландшафтів, внутрішню неоднорідність і різноманітність утруднюється їх використання у господарстві, формуванні збалансованої природно-господарської системи. Різні морфологічні одиниці ландшафту потребують неоднакового до них підходу і технологій використання. Це вимагає певного капіталовкладення, що є економічно маловигідним (на початкових етапах). Натомість відбувається залучення все нових і нових земель, вилучення з господарської діяльності відпрацьованих земель і утворення «антропогенних пустирів» [1]. Нераціональне використання природних умов і ресурсів призводить до екстенсивного розвитку господарства, а у природі – до збільшення площ і інтенсивності проявів негативних природних явищ і процесів. Щоб цього уникнути необхідно змінити відношення до природокористування і розробити нові науковообґрунтовані проекти землекористування. Велика роль у цьому належить ландшафтознавству і його фахівцям, які, орієнтуючись у природній ситуації, здатні запропонувати оптимальні проекти, в основі яких буде лежати концепція природно-господарських територіальних систем.

Ще В. Б. Сочава наголошував на необхідності союзу з природою, в якому можна досягти більш відчутних результатів, ніж тоді, коли ми її будемо намагатися підкорити. Саме концепція природно-господарських систем дозволить суспільству творити разом з природою, створювати культурні ландшафти, які будуть приносити екологічне, економічне і естетичне задоволення.

Висновки. Концепція природно-господарських територіальних систем (ПГТС), запропонована у 1987 році Г. І. Швєбсом – це шлях до зменшення протиріч між природою і господарською складовою навколишнього середовища. На даний момент вона не достатньо розроблена, але усі нароби, які уже існують, показують ефективність і перспективність у майбутньому використанні. Перспективними є роботи із виділення критеріїв і уточнення районування ПГТС, розробки типологій систем, використання отриманих теоретичних нарбок для створення оптимальної системи природокористування адміністративної області. В подальшому було б доцільно ввести у досліджувану систему «природа – господарство» таку складову як «населення».

Література:

1. Воловик В. М. Ландшафтознавство. Курс лекцій. / В. М. Воловик – Вінниця: О. Власюк, 2001.
2. Гуцуляк В. М. Ландшафтознавство: теорія і практика. Навчальний посібник. / В. М. Гуцуляк - Чернівці: Книги – XXI – 2001, 2008.
3. Исаченко А. Г. Ландшафтоведение и физико-географическое районирование. Учебник. / А. Г. Исаченко – М: Высшая школа, 1991.
4. Кілінська К. Дефініції прогнозування природно-господарських комплексів та деякі концептуальні положення / К. Вілінська // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Зб. наук. праць. – Чернівці: ЧНУ, 2002. – Вип.158: Географія.
5. Петлін В. Концепції сучасного ландшафтознавства. / В. Петлін. – Л.: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006.
6. Цуркан О. І. Сумісність господарської підсистеми з природною в межах об'єкта природно-господарської територіальної системи / О. І. Цуркан. // Фізична географія та геоморфологія. – 2005. – Вип. 49.
7. Швєбс Г. І. Природно-господарські територіальні системи / Швєбс Г. І., Мулік О. Г., Ібрагім-Ісмаїл. // Сучасні географічні проблеми Української РСР: Тези доп. VI з'їзду Географічного товариства УРСР. – К., 1990.
8. Швєбс Г.И. Концепция природно-хозяйственных систем и вопросы рационального природоиспользования / Г.И. Швєбс. // География и природные ресурсы. – 1987. - № 4.
9. Швєбс Г.И. Концепция природно-хозяйственных территориальных систем как новой основы организации сельскохозяйственного природоиспользования / Г.И. Швєбс. // Физическая география и геоморфология. – 1989. – Вип. 36.
10. Швєбс Г. И. От эволюции ландшафта к коэволюции природно-хозяйственных систем / Г.И. Швєбс. // Известия Всесоюзного географического общества. – 1990. – Т. 122. – Вип. 5.
11. Ландшафтно-етногосподарські системи / Шищенко П. Г., Романчук С. П., Щур Ю. В., Потапенко В. Г. // Сучасні географічні проблеми Української РСР: Тези доп. VI з'їзду Географічного товариства УРСР. – К., 1990.

Резюме:

Бовсуновская В. КОНЦЕПЦИЯ ПРИРОДНО-ХОЗЯЙСТВЕННЫХ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ СИСТЕМ В ЛАНДШАФТОВЕДИНИИ.

Освещается состояние изучения концепции природно-хозяйственных территориальных систем (ПХТС), ее теоретические основы, проведенного путем анализа научных статей физико-географического направления с целью оценки достигнутых результатов и определение перспективных направлений дальнейших исследований.

Ключевые слова: природно-хозяйственные территориальные системы, ландшафтно-этнохозяйственные системы, культурный ландшафт, оптимизация природопользования.

Summary:

Bovsunivska V. CONCEPTION OF NATURALLY-ECONOMIC TERRITORIAL SYSTEMS OF LANDSCAPE

The article views learning of the natural-economic territorial systems conception (NETS), her theoretical bases, is illuminated, conducted by the analysis of physical geography scientific article with the purpose of estimation of the attained results and perspective directions determination of further researches.

Keywords: natural-economic territorial systems, landscape-ethnic-economic systems, cultural landscape, optimization of nature-use practice.

Надійшла 21.03.2010р.